

سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ الگوی پیشنهادی و توصیه‌های سیاستی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۳

ابوذر گوهری مقدم *

میثم بشیری لحاقی **

یونس کولیوند ***

چکیده

سیاست همسایگی مناسب و به دنبال آن ایجاد همگرایی منطقه‌ای بر اساس مدل و الگوی بومی و منطقه‌ای، همواره برای جمهوری اسلامی ایران امری مهم بوده که با گذشت زمان اهمیتی مضاعف یافته تا جایی که امروز به عنوان راهبرد اصلی سیاست خارجی دولت سیزدهم تعیین شده است. سؤال این است که «الگوی بومی سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران چیست؟». حاصل این تحقیق ارائه الگوی سه‌بعدی در ابعاد مفاهیم، معامله و مقابله، مبتنی بر تعاملات جمهوری اسلامی ایران با همسایگان است. این پژوهش همچنین جهت ارتقای روابط با همسایگان در سطوح مختلف فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی، توصیه‌ها و راهکارهایی را به دستگاه سیاست خارجی کشور پیشنهاد نموده است. برای گردآوری داده‌های این پژوهش از روش اسنادی و مصاحبه عمیق با نخبگان دانشگاهی و اجرایی سیاست خارجی کشور و برای تحلیل داده‌ها نیز از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است.

واژگان کلیدی

همسایگان، سیاست همسایگی، منطقه‌گرایی، سیاست خارجی، جمهوری اسلامی ایران.

gohari@su.ac.ir

* دانشیار روابط بین‌الملل دانشگاه امام صادق (ع)

bashiri1390@gmail.com

** دکترای علوم سیاسی از دانشگاه امام صادق (ع)

*** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد معارف اسلامی و علوم سیاسی از دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)
younos.kolivand@gmail.com

فصلنامه مطالعات راهبردی • سال بیست و ششم • شماره دوم • تابستان ۱۴۰۲ • شماره مسلسل ۱۰۰

مقدمه

با وجود کارکرد و آثار مثبت سیاست همسایگی و همگرایی منطقه‌ای، منطقه غرب آسیا و خلیج فارس از همگرایی و همکاری‌های مفید و مؤثر میان همسایگان بهره‌چندانی نبرده و حتی برخی نهادهای منطقه‌ای با اهدافی در تضاد با این موضوع ایجاد شده‌اند. یکی از علت‌های عدم موفقیت سیاست همسایگی در این منطقه، کاربست نظریات غربی و غیربومی روابط بین‌الملل است. مشکل دیگر رویکردهای بعضاً سلبی همسایگان در قبال یکدیگر و مداخله قدرت‌های فرامنطقه‌ای است. سیاست همسایگی مناسب و به دنبال آن ایجاد همگرایی منطقه‌ای بر اساس مدل و الگوی بومی و منطقه‌ای همواره دغدغه‌ای بوده که با گذشت زمان اهمیتی مضاعف یافته تا جایی که امروز به عنوان راهبرد اصلی سیاست خارجی دولت سیزدهم تعیین شده است. براین اساس ارائه مدل و الگویی بومی برای سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره اخیر ضروری به نظر می‌رسد.

تحصیل حداکثری منافع ملی و گسترش دایره آن و متعاقب آن کاستن از هزینه‌ها و تضمین اهداف در سطوح مختلف، مستلزم فهم درست محیط همسایگی و به‌کارگیری سیاست خارجی متناسب با آن در تمامی عرصه‌های روابط خارجی است. به باور نگارندگان، در شرایط کنونی بین‌المللی، توسعه هر کشوری در قالب همکاری‌های منطقه‌ای رقم می‌خورد و در جهان به‌هم‌تنیده امروز، رشد هر کشوری بدون مشارکت سایر کشورها تقریباً غیرممکن است. از این رو داشتن سیاست همسایگی مبتنی بر شناخت درست همسایگان و نقشه راه مناسب، اهمیتی بسیار دارد.

جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان کشوری تأثیرگذار در معادلات منطقه‌ای، برای حفظ و ارتقای این جایگاه بایستی از یک راهبرد منطقه‌ای کارآمد برخوردار باشد. با توجه به شرایط و تحولات پرسرعت نظام بین‌الملل و به‌ویژه منطقه غرب آسیا، فقدان نقشه‌راه مناسب در حوزه سیاست خارجی باعث از دست رفتن فرصت‌هایی بعضاً جبران‌ناپذیر خواهد شد. از این رو برخورداری از مدل و الگوی مناسب در حوزه روابط خارجی و منطقه‌ای الزامی است. گرچه این موضوع از گذشته یکی از دغدغه‌های پژوهشگران و کارگزاران دستگاه سیاست خارجی بوده لکن تغییرات دولت‌ها و رویکردهای مختلف آنان که عمدتاً معطوف به عرصه فرامنطقه‌ای بوده، مانع از شکل‌گیری راهبرد مدونی در حوزه همسایگی شده است. الگوی پیشنهادی پژوهش حاضر ضمن توجه به مباحث نظری، کاملاً عملگرا بوده و برای روابط با کشورهای همسایه، مدلی بومی را ارائه نموده است. این نوشتار همچنین با ارائه توصیه‌های سیاستی که حاصل مصاحبه عمیق نخبگانی با

اساتید دانشگاهی و مسئولین اجرایی سیاست خارجی می‌باشد، مسیر ارتقای روابط با همسایگان را نیز مشخص ساخته است.

هدف اصلی پژوهش ارائه الگویی نظری برای سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است. تبیین شرایط منطقه‌ای ایران با همسایگان و نیز ارائه توصیه‌های سیاستی برای سیاست خارجی کشورمان برای تعامل مناسب و تقویت روابط با همسایگان از دیگر اهداف این پژوهش است.

این پژوهش فرضیه‌آزمای نیست. مقاله برای واکاوی این پرسش به نگارش درآمده است: «الگوی بومی سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران چیست؟». اینکه «ارتقای روابط با کدام گروه از همسایگان سهل‌الوصول‌تر است؟» و «با همسایگانی که دیدگاه سلبی نسبت به جمهوری اسلامی ایران دارند، در چه حوزه‌هایی می‌توان تعامل نمود؟»، پرسش‌های فرعی این پژوهش هستند.

باتوجه به ماهیت کیفی موضوع مورد پژوهش، نگارندگان برای گردآوری داده‌های موردنیاز از روش‌های اسنادی و مصاحبه عمیق نخبگانی^۱ استفاده کردند تا هم از داده‌های دست اول و هم از منابع مناسب مکتوب و مجازی موجود استفاده شود. برای تحلیل داده‌ها نیز از روش توصیفی-تحلیلی بهره گرفته شد. شایان ذکر است در فرایند مصاحبه‌ها با اتخاذ رویکرد نمونه‌گیری هدفمند، گفت‌وگو با نخبگان دانشگاهی و اجرایی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دنبال شد و اجرای مصاحبه عمیق نیز بر اساس الگوی نیمه‌ساختمند^۲ صورت گرفت.

الف) پیشینه تحقیق

در باب سیاست همسایگی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، آثار اندکی به رشته تحریر درآمده است که در یک تقسیم‌بندی کلی در دو گروه جای می‌گیرند.

- **مطالعات کلان در باب سیاست همسایگی:** در آثاری نظیر «سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران؛ بایسته‌ها و الزامات» (۱۴۰۰) نوشته اکبری و میرمحمدی و «همسایگی؛ نظریه‌ای برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» (۱۳۹۲) نوشته طاهایی و موسوی‌نیا، به‌رغم بررسی نسبتاً جامع نظری نسبت به موضوع همسایگی، بستر سیاست همسایگی عملی بسیار محدود شده است. فقدان الگوی تبیینی در

¹ In-depth elite interviews

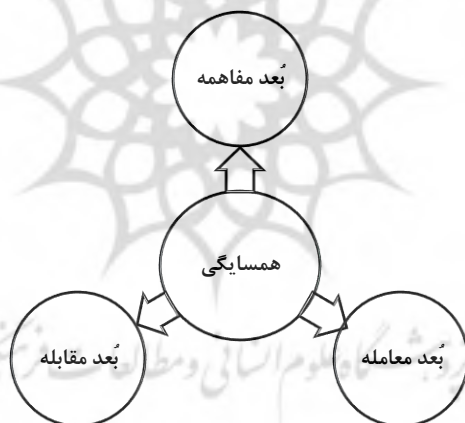
² Semi-structured or semi-standardized

سیاست خارجی و نیز عدم ارائه مدل و الگوی جامع، مطلوب و منعطف، از دیگر نقاط ضعف این دسته از آثار محسوب می‌شود.

▪ **مطالعات موردی:** در آثاری نظیر «دیپلماسی عمومی و سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران در روابط با جمهوری آذربایجان؛ ظرفیت‌ها، موانع و راهکارها» (۱۳۹۸)، نوشته حسینی و علی‌زاده، مطالعات صورت گرفته شامل تحقیقات و مطالعات موردی در باب سیاست همسایگی است. از این رو تعاملات دو کشور با یکدیگر یا بخشی از همسایگان بیشتر محل توجه بوده و الگویی قابل تعمیم در سطح تمامی همسایگان ارائه نشده است.

ب) الگوی سیاست همسایگی چندبُعدی

پژوهش حاضر به دنبال آن است تا با بهره‌مندی از نظریات موجود روابط بین‌الملل، وضعیت کشور و هرکدام از همسایگان، مصاحبه با تصمیم‌گیران حوزه سیاست خارجی و اساتید دانشگاهی و نیز منابع موجود، الگوی متناسب و مناسبی را برای سیاست همسایگی ارائه کند.

شکل شماره ۱: الگوی سه‌بعدی سیاست همسایگی

همانگونه که در شکل بالا مشخص شده، مدل پیشنهادی سیاست همسایگی برای جمهوری اسلامی ایران، در بردارنده سه بعد است. شایان ذکر است که در مدل پیشنهادی برای کاربردی عملی و جلوگیری از گستردگی بیش از حد ابعاد آن، دسته‌بندی کشورها با پذیرش میزانی از اختلاف و تفاوت صورت گرفته و از این رو برخی کشورها که شاید در میانه این وجوه قرار می‌گیرند، با توجه به قرابت بیشتر در ذیل بعد خاصی قرار گرفته‌اند.

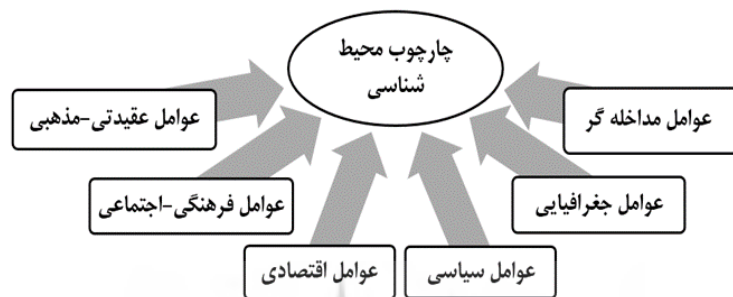
- از جمله مزیت‌های این الگوی پیشنهادی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:
- تعیین جایگاه کشورهای همسایه در وضعیت تعامل با ایران که برای گسترش روابط، مسیر کوتاه‌تری را ارائه می‌کند.
  - برای گسترش همکاری‌ها و روابط، برخلاف رهیافت‌های موجود روابط بین‌الملل، مسیری خطی و یکسان را تجویز نکرده بلکه سه مسیر متفاوت را برای تعمیق روابط ارائه می‌کند.
  - توجه به مفاهیم و ادبیات موجود روابط بین‌الملل و بهره‌گیری از موارد متناسب، یکی دیگر از مزایای این مدل است. در جدول ذیل به این مفاهیم اشاره شده است.

جدول شماره ۱: ارتباط رهیافت‌های نظری با الگوی پیشنهادی

بعد	رهیافت نظری	شاخصه‌ها
مفاهمه	سازه‌نگاری	ایفای نقش هنجارها و انگاره‌ها تعریف ارتباط و کنش بر اساس ساختارهای هنجاری و نهادینه‌شده هویت بازیگران و الگوهای مناسب
	ارتباطات	دستیابی به تبادل فرهنگی و یادگیری اجتماعی در روندها و فرایندهای ارتباطات وجود پیوندهای نزدیک میان مشارکت‌کنندگان افزایش و انباشت مبادلات اجتماعی و تشکیل اجتماعات هویتی
معامله	نئو واقع‌گرایی و واقع‌گرایی	همکاری در پرتو تحصیل قدرت و امنیت (منافع ملی) همکاری بایستی برخاسته از توزیع قدرت بوده و نگرانی‌ها را مرتفع نماید با توجه به آشوب حاکم در نظام بین‌الملل، بقا و پی‌جویی منافع ملی هدف اصلی کشورهاست. هویت و ایفای نقش مستقل سازمان‌های بین‌المللی معنایی ندارد
	نهادگرایی نولیبرال	ترکیب نئوواقع‌گرایی و نئوکارکردگرایی اهمیت ایفای نقش سازنده نهادهای بین‌المللی
	نئولیبرالیسم و لیبرالیسم	وابستگی متقابل اقتصادی سود همکاری بیشتر از هزینه منازعه است
مقابله	کارکردگرایی و نئوکارکردگرایی	شکل‌گیری فرایند همکاری از بخش‌های کارکردی، فنی و اقتصادی منافع اساس تعامل است ایجاد نهادهای فراملی

ج) شیوه عملیاتی نمودن مفاهیم مدل

جهت کاربست عملی مفاهیم سه‌گانه الگوی پیشنهادی، افزون بر در نظر گرفتن وضع موجود و پیشینه روابط با همسایگان، از روش‌های اسنادی و مصاحبه عمیق نخبگانی نیز جهت گردآوری شاخصه‌های مورد پذیرش محیط روابط بین‌الملل و سیاست خارجی نیز استفاده شده است.

شکل شماره ۲: مؤلفه‌های تقسیم‌بندی همسایگان

(۱) **حوزه مفاهیمه:** در این حوزه همسایگانی قرار می‌گیرند که نگاهی توأم با حسن‌نیت به جمهوری اسلامی ایران دارند. این رویکرد برخاسته از پیشینه روابط میان دو کشور در سطوح فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است که میزانی از فهم مشترک را به وجود آورده است. ماهیت روابط در این حوزه عمدتاً غیراقتصادی، تا حدودی عمیق و ریشه‌دار است (نصری، ۱۳۹۶). در میان رهیافت‌های نظری موجود، می‌توان از رهیافت سازه‌نگاری در این بعد بهره گرفت. چراکه در این رهیافت، فرایند تعامل اجتماعی میان کشورهای مشارکت‌کننده، تبیین‌گر منافع ملی است. بر این اساس یکی از شاخصه‌های اثرگذار در این بعد فرهنگ و هویت ایرانی برخاسته از حوزه تمدنی وسیع ایران است که اثر آن را می‌توان از چین و کشمیر تا فلات پامیر و آناتولی یافت (دیاموند، ۲۰۰۵: ۱۶۱). شاخصه غالب این بعد، شناخت و فرهنگ است (هاشمی، ۱۳۷۸: ۲۱۸) که باعث می‌شود همسایگان این حوزه به دلیل تأثیر از تمدن و فرهنگ ایرانی و در مورد برخی هویت شیعی، جمهوری اسلامی را دشمن خود قلمداد نمی‌کنند و وقوع تنش در سطح جنگ، دور از ذهن و بعید به نظر می‌رسد. عراق، عمان، ارمنستان و افغانستان در شمار کشورهای حوزه مفاهیمه قرار می‌گیرند.

جدول شماره ۲: شاخصه‌های حوزه مفاهمه

ردیف	ابعاد	شاخصه‌ها
۱	وضعیت جغرافیایی	عدم وجود مشکلات مرزی یا حل و فصل آن‌ها/ دارا بودن مرز خشکی یا آبی با فاصله اندک از ایران/ وابستگی به جغرافیای ایران به عنوان کریدوری مطمئن، بعضاً وجود الزام ژئوپلیتیک برای رابطه با ایران مثل افغانستان (عدم دسترسی به آب‌های آزاد) و ارمنستان (قطع روابط با همسایگان).
۲	روابط سیاسی	عمدتاً در قالب روابط حسنه/ اساس شکل‌گیری روابط، تعاملات پیشینی است/ عدم وجود جنگ، درگیری و کمترین میزان تضاد و چالش/ ایران حاضر به پرداخت هزینه‌هایی بیشتر از قواعد همسایگی برای کمک به آنان بوده/ احضار سفیر یا کاهش سطح روابط دیپلماتیک در تعامل این کشورها دیده نمی‌شود.
۳	پیشینه تعاملات فرهنگی-اجتماعی	قرارگیری در حوزه تمدنی ایران/ آشنایی و علاقه به فرهنگ ایرانی وجود جمعیت‌های ایرانی در این کشورها/ برخی در گذشته جزئی از ایران بوده‌اند/ مشترکات فراوان در پوشش و آداب و رسوم اجتماعی، معماری ساختمان، لغات مشترک، اسامی فارسی.
۴	عقیدتی مذهبی	به سه دسته تقسیم می‌شوند: ۱. شیعه: اکثریت جمعیت آن شیعه و حاکمیت غالب نیز در اختیار شیعیان (عراق) ۲. سنی: هرچند تفاوت مذهبی وجود دارد اما روحیه متساهل مذهبی و شاخصه‌های دیگری مانند اثرپذیری تمدنی و فرهنگی از ایران، مانع از تقابل مذهبی می‌شود (اباضیه عمان و اهل سنت افغانستان- البته حاکمیت افغانستان مستثنی است). ۳. غیراسلامی: نبود تعصب در آیین مذهبی و فقدان احساس نگرانی جدی از ایران شیعه، باعث شکل‌گیری تعامل حسنه شده است (ارمنستان).
۵	تصویر ایران و ایرانیان	نگاه مثبت به ایران و ایرانی و در نهایت نقد اندک به آن (نگاه توأم با حسن‌نیت).
۶	وضعیت اقتصادی	تمایل به روابط اقتصادی به شکل راهبردی وجود دارد البته معمولاً بسترهای لازم برای این همکاری فراهم نشده است.
۷	نیروهای مداخله‌گر	در ارتباطات خود با کشورهای مداخله‌گر، ملاحظات و حساسیت‌های جمهوری اسلامی را لحاظ می‌کنند و به نوعی تعامل آن‌ها با این قدرت‌ها مشروط است. به عنوان نمونه عراق در توافق‌نامه خود با ایالات متحده، تصریح کرده که اجازه استفاده از خاک خود برای تهاجم به همسایگان را نخواهد داد. ارمنستان نیز پیرامون برقراری روابط با ناتو نگرانی‌های روسیه و ایران را لحاظ می‌نماید.

(۲) **معامله:** هرچند همسایگان این حوزه به میزان کشورهای بعد مفاهمه با جمهوری اسلامی همگرایی ندارند اما به‌واسطه موضوعات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و جغرافیایی علاقه دارند تا به دور از تنش روابط خود با ایران را تداوم و اغلب گسترش دهند. ماهیت روابط با این کشورها، اقتصادی و توسعه‌محور بوده و گرچه پیش‌زمینه تاریخی نیز وجود دارد اما روابط تأسیسی و جدید محسوب می‌شود (نصری، ۱۳۹۶). ترکیه، ترکمنستان و قزاقستان به دلایل اقتصادی، روسیه به دلیل بایسته‌های راهبردی،

کویت به دلیل الزامات سیاسی - فرهنگی، پاکستان به دلیل جغرافیایی و آذربایجان به واسطه مسائل فرهنگی - ژئوپلیتیکی، در این بعد قرار می‌گیرند (نصری، ۱۳۹۶). شایان ذکر است که تمامی این کشورها لزوماً به دنبال تعامل با جمهوری اسلامی ایران نیستند اما همه آن‌ها تداوم رابطه و حفظ آن را پی‌جویی می‌کنند.

جدول شماره ۳: شاخصه‌های حوزه معامله

ردیف	ابعاد	شاخصه‌ها
۱	وضعیت جغرافیایی	وجود مشکلات مرزی احتمالی، مانع همکاری نشده/ تقویت زیرساخت‌های ارتباطی - مواصلاتی با ایران در دستور کار قرار دارد/ ماهیت وابستگی جغرافیایی آن‌ها به کشورمان، اقتصادی و مبتنی بر تعامل‌های منطقه‌ای است.
۲	روابط سیاسی	وجود میزانی از چالش و تضاد، هرچند که همواره تداوم و گسترش روابط ارجحیت یافته/ در طیفی از همکاری و رقابت قرار می‌گیرند. بر این اساس روسیه داعیه کنش‌گری در سطح نظام جهانی دارد و ترکیه و تا حدودی پاکستان قائل به ایفای نقش در سطح منطقه‌ای هستند/ غالباً نیازهای توسعه‌ای و راهبردی و برخی مقتضیات دیگر باعث ایجاد روابط شده است/ در سطح سیاسی روابط عمدتاً آرام است و حداکثر تنش به صورت احضار سفیر یا تبادل یادداشت‌های اعتراضی رسمی و غیررسمی صورت می‌گیرد اما شاخصه‌های دیگر، از تیرگی یا قطع رابطه جلوگیری می‌کند.
۳	پیشینه تعاملات فرهنگی - اجتماعی	به سبب تماس زیاد با فرهنگ و تمدن ایرانی، اغلب نسبت به فرهنگ و تمدن ایرانی و ایرانیان شناخت نسبی داشته/ برای مثال گرایش به ادبیات فارسی در پاکستان، استفاده از اسامی ایرانی در ترکیه/ وجود آداب رسوم ایرانی از جمله نوروز.
۴	عقیدتی مذهبی	اصل تساهل مذهبی در میان عموم این کشورها وجود دارد که باعث عدم حساسیت مذهبی نسبت به ایران شیعه می‌شود.
۵	تصویر ایران	تأثیر فرهنگی ایران در برخی از این کشورها، میزان تبادلات و مراودات باعث شکل‌گیری تصویری تا حدودی مثبت نسبت به ایران شده است (نگاه توأم با احترام).
۶	وضعیت اقتصادی	نگاه منفعت محور باعث ایجاد علاقه نسبت به روابط اقتصادی می‌شود/ روابط اقتصادی موجود بعضاً دارای ترازوی مثبت به نفع برخی همسایگان است.
۷	نیروهای مداخله‌گر	ملاحظات پیش‌گفته در حوزه مفاهمه را در تعامل با قدرت‌های فرامنطقه‌ای نداشته و تا حدودی در ارتباطات خارجی خود، از اصل توازن قوا بهره می‌گیرند و تلاش دارند تا در تعامل با قدرت‌های مداخله‌گر، توان بازیگری خود را حفظ نمایند.

۳) حوزه مقابله: در این دسته کشورهایایی قرار می‌گیرند که بیشتر به دلیل ایران‌هراسی‌های صورت‌گرفته، نگاهی همراه با سوءظن نسبت به کشور دارند. هرچند نقش برخی رفتارهای منطقه‌ای ایران و نیز شعارهای هویتی در شکل‌گیری این نگاه، قابل کتمان نیست. یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های این کشورها مداخله احتمالی ایران در امور داخلی است. مهم‌ترین شاخصه این بعد وجود نگرانی‌های امنیتی پیرامون ارتباط با ایران است. بر همین اساس گرچه امارات در نگاه اول به دلیل حجم قابل توجه تبادلات تجاری می‌تواند در بعد دیگری قرار گیرد اما این مراودات هیچ‌گاه باعث چشم‌پوشی امارات پیرامون موضوع ادعایی جزایر سه‌گانه نشده است. وجه غالب این حوزه که زمینه همگرایی را می‌تواند فراهم سازد، موضوعات امنیتی است (نصری، ۱۳۹۶). عربستان سعودی، بحرین، امارات متحده عربی و تاحدودی قطر در شمار کشورهای این بعد قرار می‌گیرند.

جدول شماره ۴: شاخصه‌های حوزه مقابله

ردیف	ابعاد	شاخصه‌ها
۱	وضعیت جغرافیایی	عمده آنان وابستگی جغرافیایی به ایران ندارند/ وجود مسائل تنش برانگیز جغرافیایی و مرزی که به نظر حل آن‌ها در آینده نزدیک امکان‌پذیر نیست و تکرار ادعاهای مرزی باعث واگرایی تعاملات می‌شود.
۲	روابط سیاسی	معمولاً غیرحسنة یا چالش برانگیز/ عدم عمق تاریخی، سوءتفاهم و سوءظن مشخصه بارز/ روابط در طیفی از همکاری- رقابت و تنش تعریف/ در روابط نوعی چالش و احتمال وقوع بحران وجود دارد/ وقوع تنش محتمل است و در این صورت بسامد آن نیز در روابط دیپلماتیک بالاست/ روابط همواره دارای فراز و نشیب است.
۳	پیشینه تعاملات فرهنگی- اجتماعی	نوعاً در زمره حوزه تمدنی ایران قرار نمی‌گیرند/ احساس قرابت ملموسی (البته به استثنای بحرین) میان اتباع کشورهای مذکور با ایران وجود ندارد/ ماهیت تعاملات یکسان نیست و طیفی از تعامل وجود دارد که در یک‌سوی آن بحرین قرار می‌گیرد که به علت وجود جامعه شیعی، مراودات بیشتری شکل گرفته است. مردم امارات و قطر نیز دارای میزانی از مراودات و ارتباطات با اتباع ایرانی هستند. لکن کمترین مراوده میان اتباع ایرانی و سعودی است.
۴	عقیدتی مذهبی	غالباً با حاکمیت اهل سنت متعصب/ شیعیان (به استثنای بحرین) در اقلیت هستند/ جامعه شیعی در نگاه آنان نوعی تهدید برای مذهب سنی حاکم محسوب می‌شود و از این رو شیعه بودن ایران، عاملی واگرا در روابط است/ گرچه در حوزه اجتماعی میزانی

		از سیاست تساهل دینی وجود دارد لکن در موضوعات امنیتی و سیاسی، نگاه مذهبی سخت‌گیرانه حکم‌فرماست. در این راستا می‌توان به سرکوب شیعیان در بحرین و عربستان و نیز مشارکت امارات و عربستان در جنگ علیه شیعیان زیدی یمن، اشاره نمود.
۵	تصویر ایران و ایرانیان	نبود علقه‌های فرهنگی، اختلافات ایدئولوژیک (به استثنای بحرین)، اراده نظام‌های حاکم برای مخدوش‌نمودن چهره ایران و در نهایت سیطره رسانه‌های هدایت‌شده و ایران‌هراسی، باعث شده تا ایران در این کشورها دارای تصویری عمدتاً منفی باشد (به استثنای جامعه شیعی بحرین و اقلیت شیعیان عربستان).
۶	وضعیت اقتصادی	اتکای اقتصادی بر محصولی واحد و صادرات انرژی / حجم مراوده اقتصادی اندک است (به استثنای امارات) / گاهی کشورهای این حوزه و مشخصاً عربستان حاضر می‌شود با افزایش تولید نفت و پایین نگه‌داشتن عمدی قیمت نفت به ایران ضرر و زیان وارد سازند (لونی، ۱۳۹۲: ۵۰۲-۵۰۱).
۷	نیروهای مداخله‌گر	در روابط با قدرت‌های فرامنطقه‌ای نه ملاحظاتی کشورهای حوزه مفاهمه را دارند و نه مصلحت‌اندیشی کشورهای حوزه معامله. حتی بعضاً این کشورها از قدرت‌های مداخله‌گر برای مداخله در منطقه دعوت می‌کنند/ تعدد پایگاه‌های قدرت‌های فرامنطقه‌ای به ویژه ایالات متحده و انگلیس در این کشورها و انعقاد قراردادهای سنگین تسلیحاتی، همگی نشان‌دهنده وابسته‌بودن این کشورها به قدرت‌های مداخله‌گر است.

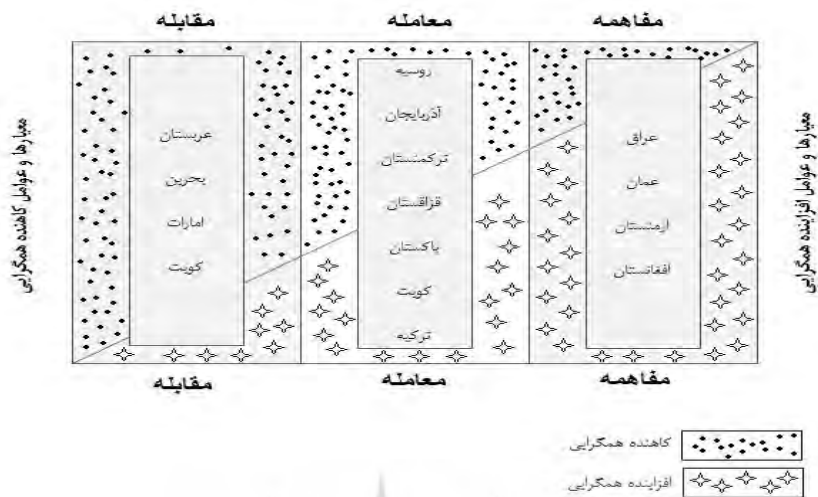
۴. سیاست همسایگی بر اساس معیارهای افزایش و کاهش

در مدل پیشنهادی، همسایگان بر اساس شاخصه‌های افزایش‌دهنده همگرایی و کاهش‌دهنده آن دسته‌بندی شده‌اند. از این رو همسایگانی که دارای بیشترین معیارهای افزایش‌دهنده بوده در حوزه مفاهمه، کشورهایی که تاحدودی از شاخصه‌های افزایش‌دهنده را دارا هستند در حوزه معامله و کشورهایی که کم‌ترین میزان همگرایی و بیشترین معیارهای کاهش‌دهنده همگرایی را داشته در حوزه مقابله قرار گرفته‌اند:

مفاهمه: عراق، ارمنستان، عمان، افغانستان (تاحدودی روسیه)

معامله: روسیه، پاکستان، ترکمنستان، قزاقستان، آذربایجان، ترکیه، کویت (تاحدودی قطر)

مقابله: قطر، امارات، بحرین و عربستان

شکل شماره ۳: الگوی پیشنهادی سیاست همسایگی

د) توصیه‌های سیاستی

۱. عمومی

یک؛ مدل تعاملی و میانه‌گرایی: وجود نوعی سیاست‌زدگی و نگاه‌های فرامی در کشورمان باعث شده تا بعضاً شاهد نگرش به مسائل بین‌المللی، صرفاً از منظر سیاسی باشیم و نسبت به سایر ابعاد آن مسئله که می‌تواند فرهنگی، اقتصادی و... باشد، نوعی غفلت حاکم باشد. از سوی دیگر در فرهنگ ایرانی همواره نگاه سیاه و سفید، صفر و صد یا افراط و تفریط وجود داشته که دیدگاهی احساسی و توأم با ضعف عقلانیت مستمر را در پاره‌ای از مسائل سیاست خارجی به دنبال داشته است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۱: ۹). این موضوع در حالی روی داده که اوضاع و شرایط خاص کشور به لحاظ ژئوپلیتیک، تاریخی و مذهبی، وجود یک مدل تعاملی را در سیاست خارجی ایجاب می‌کند. این الگو بایستی با شناخت دقیق همسایگان و منطقه، امکان تصمیم‌گیری‌های مطمئن و باثبات را برای تصمیم‌گیران سیاست خارجی فراهم سازد و موجب تحقق همگرایی منطقه‌ای به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین اهداف سند چشم‌انداز شود. خط‌مشی و رویکرد عملی این مدل میانه‌گرا بایستی به لحاظ محتوایی، در عین آرمان‌گرایی مبتنی بر واقعیت‌ها نیز باشد و توأمان به ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب و نیز ضرورت پیشرفت تکنولوژیک و

اقتصادی در ابعاد گوناگون، توجه نماید. رهبر انقلاب در این خصوص می‌فرماید: «درسی که انقلاب داد و امام بزرگوار باقی گذاشت، این است که در این حرکت ۳۳ ساله، آرمان‌ها و آرزوهای عظیمی که اسلام آنها را به ما القا می‌کند و تعلیم می‌دهد، از نظر دور نماند؛ در عین حال واقعیت‌های موجود جامعه و جهان هم مورد توجه قرار گرفت؛ این کمک کرد به این که این حرکت بتواند ادامه پیدا کند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۳).

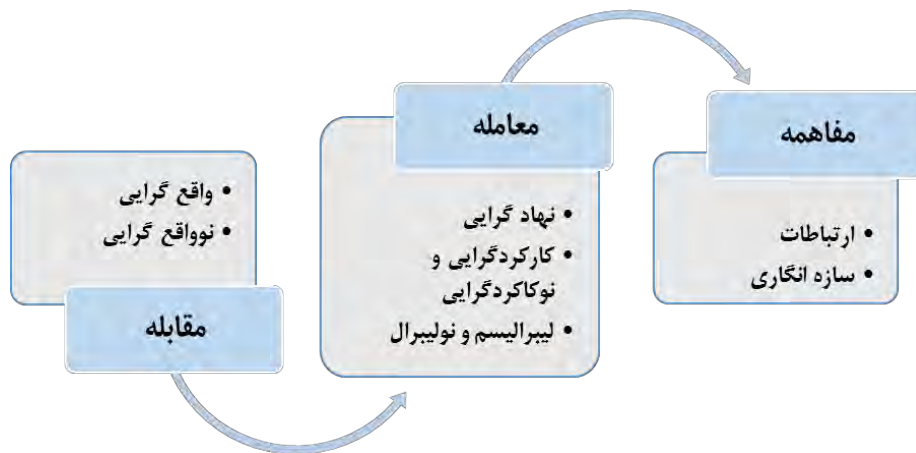
شاخصه‌ها و ویژگی‌های تعاملی و میانه‌گرا عبارتند از:

- شناخت دقیق شرایط و مزیت‌های جغرافیایی ایران
- توجه به منافع ملی و معیارهای اسلامی و انسانی
- به‌کارگیری عقلانیت پویا، زنده و کنشگر در عرصه بین‌الملل
- به‌کارگیری توانمندی‌های ژئوپلیتیکی ایران در راستای افزایش وزن سیاسی در معادلات دیپلماتیک

- تدوین چارچوب کلی و رویه مشخص برای سیاست خارجی بر پایه منافع ملی
- ارائه یک سند مکتوب و مستدل و به‌کارگیری آن در جهت ثبات‌بخشی به نگرش‌های سیاست خارجی از رهگذر قانون اساسی و پشتیبانی جمعی
- تهیه و تدوین ادبیات گفتمانی میانه در راستای یکپارچه‌سازی تمامی رویکردها که حلقه وصل آنها بر اساس ارزش‌های اسلامی و منافع ملی باشد
- دخیل‌نکردن سیاست‌های خرد داخلی در سیاست‌های کلان خارجی
- تعریف شامل و قانون‌مند از منافع ملی (گلچین، ۱۳۹۶).

دو؛ وضعیت بهینه: از آنجایی که همگرایی ایران با همه همسایگان در ابعاد مفاهمه، معامله و مقابله هرچند وضعیتی مطلوب، اما دشوار به نظر می‌رسد، وضعیت بهینه مدل، وضعیتی است که ایران با هر کدام از کشورها در بعد مورد‌موردنظر، به همگرایی دست پیدا کند.

سه؛ گذار از مقابله به مفاهمه: تلاش این مدل گذار همسایگان از مسیر مقابله به مفاهمه را طی است. از این رو سعی و کوشش در کاستن از تنش‌های موجود یا مدیریت آن و به‌تدریج آغاز همکاری‌های مشترک می‌تواند چنین مسیری را محقق نماید.

شکل شماره ۴: گذار از مقابله به مفاهمه در الگوی سیاست همسایگی

چهار؛ الزامات شکل‌گیری روابط راهبردی و هم‌گرایی: مهم‌ترین و اساسی‌ترین الزامات شکل‌گیری هم‌گرایی و روابط راهبردی با همسایگان عبارتند از: اشتراکات فرهنگی و تاریخی، نوعی وحدت طبیعی و جغرافیایی، وجود علائق و منافع مشترک، وجود نخبگان تصمیم‌گیر که در تأسیس و رهبری هم‌گرایی ایفای نقش کنند، شکل‌گیری روابط شخصی و غیررسمی میان رهبران (حافظنیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۴۱)، تهدیدات مشترک، وابستگی‌های تمدنی، وابستگی و نیاز متقابل، تعامل اقتصادی.

پنج؛ فرصت استثنایی: به‌رغم تهدیدها و مشکلاتی که کشور با آن مواجه است اما جمهوری اسلامی نسبت به تاریخ دوران معاصر، موقعیتی استثنایی را داراست. استقلال کشور از مداخلات ابرقدرت‌ها، سقوط صدام حسین دشمن کینه‌توز غربی ایران، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و نمایش توانمندی منطقه‌ای و بازیگری ایران در بحران‌های منطقه‌ای مانند سوریه، سرمایه‌های راهبردی را فراهم ساخته که در صورت استفاده درست می‌تواند در توان‌کنش‌گری ایران، جهشی بزرگ را پدیدار سازد. مدل پیشنهادی مسیر مناسبی برای تحقق این مهم، تحصیل هرچه بیشتر منافع ملی و تثبیت نقش منطقه‌ای جمهوری اسلامی است.

شش؛ برنامه پایدار برای مواجهه با ایالات متحده: در میان قدرت‌های مداخله‌کننده، بیشترین مداخلات در روابط ایران با همسایگان از سوی ایالات متحده صورت می‌گیرد. این موضوع حتی باعث شده تا برخی بیان کنند که تنش‌های ما با آمریکا، هدایت‌گر و مدیریت‌کننده چگونگی تعامل با همسایگان است. از این رو داشتن برنامه‌ای پایدار برای مقابله با اقدامات مخرب

این کشور ضروری است. برای تدوین این برنامه می‌توان از برخی تجارب موفق نیز استفاده نمود. تهاجم نظامی واشنگتن در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۳ میلادی و متعاقب آن اشغال افغانستان و عراق، هرچند تهدیدی بزرگ برای کشور محسوب می‌شد اما جمهوری اسلامی ایران توانست با استفاده از فراغ حاکمیتی حاصل، جریان‌های هم‌سو با خود را وارد نظام‌های حاکمیت جدید نماید و قدرت بازیگری خود را به یک‌باره چند برابر افزایش دهد (حق‌پناه، ۱۳۹۶).

هفت؛ وجود فرصت در تهدیدات منطقه‌ای: تجربه نشان داده در پس تهدیدات و بحران‌های منطقه‌ای همیشه فرصت‌های مناسبی برای ارتقای همکاری و شکل‌گیری میزانی از همگرایی وجود دارد. تجربه بیداری اسلامی کشورهای عربی از سال ۲۰۱۰ در ابتدا فرصتی را برای ایفای نقش ایران پدید آورد که البته پس از مدتی و با مداخله ایالات متحده و نیز بازآرایی قوای کشورهای حوزه مقابله این فرصت به‌نوعی از تهدید مبدل شد. لکن مجدداً و به دلیل ظهور گروه‌های تروریستی، زمینه‌های مناسبی برای همکاری و همگرایی به وجود آمد که یکی از آن‌ها جدایی ترکیه از محور غربی و نزدیکی به ایران و روسیه در بحران سوریه است.

هشت؛ وجه غالب سیاست همسایگی متناسب با هر حوزه: در هر یک از حوزه‌های سه‌گانه مفاهمه، معامله و مقابله، وجه خاصی می‌تواند مبنای همکاری و گسترش روابط قرار گیرد و لزوماً نسخه واحدی برای روابط ایران و تمامی همسایگان آن وجود ندارد. به عنوان مثال مذهب در حوزه مفاهمه می‌تواند باعث گسترش روابط و همگرایی شود در حالی که در حوزه مقابله، واگرایی را به دنبال دارد (غرایاق زندی، ۱۳۹۶). این موضوع الزامات خاصی را برای هر حوزه ایجاد می‌کند. **نه؛ دیپلماسی عمومی و مدیریت تصویر:** برخی نخبگان اجرایی و دانشگاهی کشور بر این باورند که رویکردهای جمهوری اسلامی در قبال ایالات متحده و جریان‌های اسلامی باعث شده تا در نگاه برخی کشورهای اسلامی، ایران به عنوان «دگر» همسایگان و به دنبال رهبری جهان اسلام معرفی شود (حق‌پناه و نورمحمدی، ۱۳۹۶). طبیعتاً آرمان‌ها و ارزش‌های اصولی انقلاب اسلامی و متعاقب آن احساس مسئولیت در قبال حمایت از جریان‌های اصیل اسلامی و نیز مواجهه با آمریکا باعث گسترش قدرت کشورمان به‌ویژه در حوزه نرم می‌شود، لکن جمهوری اسلامی ایران بایستی با بهره‌گیری از سیاست خارجی فعال و دیپلماسی عمومی پویا، نه تنها از تصویرسازی منفی جلوگیری نماید بلکه وجه راستین و حقیقی سیاست‌های اصولی خود را به نمایش بگذارد.

ده؛ توجه به هویت‌های جمعی مشترک: اساساً تأکید بر هویت‌های غیرشامل، دگرسازی و تقابل با دیگری را به دنبال دارد و از گسترش روابط و همگرایی جلوگیری می‌نماید (نصری،

۱۳۹۶). از این رو ضروری است تا تمرکز سیاست خارجی کشور معطوف به هویت‌های جمعی مشترک منطقه‌ای مانند اسلام و رویکرد ضدصهیونیسم شود و به تغلیظ هویت‌های منفرد دامن نزند.

یازده؛ وظایف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با همسایگان: تلاش برای فراهم آوردن الگوی اجماع بر سر مسائل منطقه‌ای، اعتماد سازی، محور قراردادن عنصر منافع و امنیت در معادلات گوناگون، پی‌گیری سیاست تنش‌زدایی در ایجاد روابط مبتنی بر تعامل همسایگان، ایجاد وضعیت امن در محیط پیرامونی نظامی سیاسی به جهت جلوگیری از گسترش بی‌ثباتی، فراهم نمودن سیستم همکاری دسته‌جمعی، ایجاد حسن نیت در میان واحدهای سیاسی منطقه‌ای در عین حفظ موازنه و آمادگی، توانایی مدیریت بحران برای کنترل و حل‌وفصل و مدیریت بحران‌ها، مقابله با منزوی‌سازی و محدودسازی ایران از طریق افزایش تعامل و مشارکت فعال در سازوکارها و سازمان‌های منطقه‌ای با استفاده از دیپلماسی دو و چندجانبه، ممانعت از امنیتی‌شدن جمهوری اسلامی ایران از طریق اعتمادسازی و شفافیت در سیاست خارجی، ارتقای مشروعیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران از طریق هنجارسازی و افزایش قدرت چانه‌زنی ایران در سازمان‌ها و سازوکارهای چندجانبه (الهی و پوستین‌چی، ۱۳۸۷: ۱۲۵-۱۱۵)، پی‌جویی الگوهای اعتمادسازی در زمینه امنیت، صلح، تجارت و سرمایه‌گذاری، زیست‌محیطی، حقوق بشر (ابراهیمی‌فر، ۱۳۸۱: ۱۶۹).

دوازده؛ گفتگوهای درون منطقه‌ای مبتنی بر نیازها و منافع مشترک: تجربه‌های موفق همگرایی در سایر مناطق نشان می‌دهد که گفتگوهای درون منطقه‌ای با تمرکز بر نیازها و منافع منطقه‌ای مشترک، عاملی اساسی و تعیین‌کننده بوده است. از این رو بهره‌گیری از تمامی ظرفیت‌های رسمی و غیررسمی سیاست خارجی و دیپلماسی عمومی برای تغییر و تحول در ایستارهای منفی همسایگان، ضروری به نظر می‌رسد.

سیزده؛ توجه به نرّم‌ها و هنجارهای بین‌الملل: برخی نخبگان اجرایی بر این باورند که جمهوری اسلامی ضمن توجه به ظرفیت‌های اصولی - اندیشه‌ای و نیز مزیت‌های ژئوپلیتیک خود بایستی بازیگری خود را در چارچوب هنجارهای بین‌المللی طراحی نماید و در نتیجه ایران به عنوان کشوری هنجارمند و مسئولیت‌پذیر در سطح بین‌الملل شناخته شود (گلچین، ۱۳۹۶).

چهارده؛ ظرفیت عوامل به ظاهر واگرا: نبایستی نسبت به ظرفیت عوامل به ظاهر واگرا بی‌توجه بود چراکه این موضوعات نیز با ظرافت‌ها و ابتکاراتی می‌توانند باعث همگرایی و همکاری شوند. یکی از این ظرفیت‌ها موضوع اقوام است. به عنوان نمونه کشورهای ایران، ترکیه، عراق و سوریه

سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران... ۷۲

می‌توانند با تشکیل شورای کشورهای گُردزبان زمینه همکاری مشترک و همگرایی بیشتر را فراهم سازند. به صورت کلی می‌توان گفت که مشارکت در سازمان‌ها و ابتکارات منطقه‌ای ضمن ارتقای همگرایی، از شکل‌گیری اجماع علیه کشور ممانعت خواهد کرد (نورمحمدی، ۱۳۹۶).

جدول شماره ۵: توصیه‌های عمومی

ردیف	توصیه‌های سیاستی
۱	استفاده از فرصت و موقعیت استثنایی فعلی کشور
۲	بهره‌گیری از ابتکاراتی پیرامون عوامل به ظاهر واگرا
۳	الزامات خاص هر حوزه همسایگی برای ارتقای روابط
۴	ابتنای سیاست خارجی بر آرمان‌ها و واقعیت‌های موجود
۵	داشتن برنامه‌ای پایدار برای مقابله با اقدامات ایالات متحده
۶	استفاده از فرصت‌های نهفته در تهدیدات و بحران‌های منطقه‌ای
۷	سعی و تلاش برای گذار روابط با همسایگان از مقابله به مفاهمه
۸	شکل‌گیری روابط راهبردی بدون توجه به الزامات آن، امکان‌پذیر نیست.
۹	اجرای گفتگوهای درون منطقه‌ای با تمرکز بر نیازها و منافع منطقه‌ای مشترک
۱۰	همگرایی ایران با هرکدام از همسایگان در بعد موردنظر، وضعیتی بهینه محسوب می‌شود.
۱۱	لزوم کنشگری جمهوری اسلامی با توجه به ظرفیت‌های اندیشه‌ای و هنجارهای بین‌المللی
۱۲	ایفای نقش سیاست خارجی در تعامل با همسایگان، مستلزم اجرای تکالیف خاص خود است.
۱۳	تمرکز سیاست خارجی کشور به هویت‌های جمعی مشترک منطقه‌ای و عدم تغلیظ هویت‌های منفرد
۱۴	بهره‌گیری از دیپلماسی عمومی برای ممانعت از تصویرسازی منفی و ارائه وجه راستین سیاست خارجی کشور

۲. اختصاصی

نخست: حوزه مفاهمه

زمینه‌های مناسب و روابط گسترده کشورمان با همسایگان این حوزه باعث می‌شود تا این همسایگان اولویت نخست جمهوری اسلامی برای گسترش همکاری‌ها و ارتقای همگرایی باشند که برای دستیابی به این مهم توصیه‌های ذیل ارائه می‌شوند:

- از میان برداشتن روادید سفر؛
- افزایش و تسهیل تبادلات فرهنگی- اجتماعی در قالب‌های دانشجویی، توریستی، علمی و نمایشگاهی؛
- تسهیل تعاملات اقتصادی از طریق کاهش تعرفه گمرکی، مانع‌زدایی از موانع نقل و انتقال مالی و موارد مشابه دیگر؛
- تأسیس و تعیین استانداردهای مشترک در زمینه‌های تولیدی، صنعتی، تولیدی، آموزشی و نظایر آن؛
- ایجاد پیوندهای راهبردی در حوزه صنعت، انرژی و نظایر آن از جمله اتصال خطوط نفت و گاز، ایجاد شهرک‌های صنعتی مشترک، تولید مشترک و انتقال تکنولوژی.

جدول شماره ۶: توصیه‌های اختصاصی حوزه مفاهمه

ردیف	توصیه‌های سیاستی
۱	تسهیل تعاملات اقتصادی
۲	از میان برداشتن روادید سفر
۳	تأسیس و تعیین استانداردهای مشترک
۴	افزایش و تسهیل تبادلات فرهنگی- اجتماعی
۵	ایجاد پیوندهای راهبردی در حوزه صنعت، انرژی و نظایر آن

دوم: حوزه معامله

- **ثبات در سیاست خارجی و منطقه‌ای:** در حوزه کشورهای معامله، مقوله‌های اقتصاد، تعاملات سیاسی و راهبردی، موجب دسته‌بندی کشورهای همسایه در این حوزه شده است. به صورت کلی همسایگان این دسته، علاقه و تمایل لازم جهت ارتقای روابط را دارند و به دنبال تغییر شگرف و خاصی در سیاست‌های جمهوری اسلامی نیستند. عمده‌ترین و اصلی‌ترین مطالبه آن‌ها ثبات و استقرار سیاست خارجی ایران در راستای تأمین امنیت منطقه است.

- **جذابیت سازوکارهای منطقه‌ای:** در این حوزه تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای به ویژه با رویکرد اقتصادی و توسعه‌محور، از جذابیت بالایی برخوردار است. لذا این زمینه می‌تواند مهم‌ترین بستر برای افزایش همگرایی باشد. با توجه به این موضوع بایستی ضمن ایجاد ابتکارات منطقه‌ای جدید، عرصه‌های فعلی و موجود نظیر ابتکار راه ابریشم، تقویت شود. البته موفقیت سازوکارهای منطقه‌ای در گرو پیش‌نیازهایی نظیر اتصال شبکه‌های مواصلاتی و اعطای معافیت‌های تجاری و بازرگانی در کشورهای این حوزه است.
  - **هم‌افزایی فرهنگی تهران- مسکو در آسیای مرکزی و قفقاز:** با توجه به ظرفیت‌های مناسب جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در زمینه‌های فرهنگی و نیز اشتراک در برخی نگاه‌های بین‌المللی، می‌توان در زمینه شکل‌گیری هم‌افزایی فرهنگی چندجانبه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز نیز نقش‌آفرینی کرد. برای دستیابی به این مهم، سه‌گام اساسی پیشنهاد می‌شود: تشکیل کمیسیون مشترک هم‌افزایی فرهنگی منطقه، ترسیم نقشه راه مشترک هم‌افزایی فرهنگی منطقه و ائتلاف‌سازی و طراحی ساختارهای مشترک برای هم‌افزایی فرهنگی منطقه.
  - **سایر توصیه‌ها:** برگزاری رویدادهای مشترک در حوزه‌های پرترفدار از جمله اقتصاد و علم و تکنولوژی، کمیته‌های عالی همکاری، کمیته‌های دوستی پارلمانی و دانشگاهی.
- جدول شماره ۷: توصیه‌های اختصاصی حوزه معامله**

ردیف	توصیه‌های سیاستی
۱	برگزاری رویدادهای مشترک در حوزه‌های پرترفدار
۲	ثبات و استقرار در سیاست خارجی و منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران
۳	تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای به ویژه با رویکرد اقتصادی و توسعه‌محور
۴	تلاش مشترک روسیه و ایران در زمینه شکل‌گیری هم‌افزایی فرهنگی چندجانبه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز

سوم؛ حوزه مقابله

- **حوزه‌های همکاری:** بیشترین مانع و مشکل به‌منظور گسترش روابط مربوط به کشورهای این حوزه می‌شود. همسایگان این دسته به دلیل سیاست خارجی عمدتاً متعارض با رویکرد منطقه‌ای جمهوری اسلامی، باعث شکل‌گیری واگرایی‌های موجود در منطقه شده‌اند. اقتصادهای این همسایگان با اقتصاد کشورمان از جنبه‌های تکاملی برخوردار نبوده و رویکرد آن‌ها بیشتر معطوف به خارج از منطقه است (نصری، ۱۳۹۶).

از این رو برای ارتقای همکاری در این حوزه بایستی بیشترین تمرکز نسبت به موضوعاتی همچون امنیت منطقه‌ای و حوزه نفوذ صورت پذیرد (نورمحمدی، ۱۳۹۶).

▪ **تنش‌زدایی:** رویکردهای متعارض این همسایگان و حاکمیت بی‌اعتمادی و برداشت‌های سلبی نخبگان حاکم نسبت به ایران، باعث شکل‌گیری برخی تصویرهای منفی غیرواقعی از جمهوری اسلامی شده است. از این رو تنش‌زدایی پیرامون این مسائل ضروری به نظر می‌رسد (نصری، ۱۳۹۶).

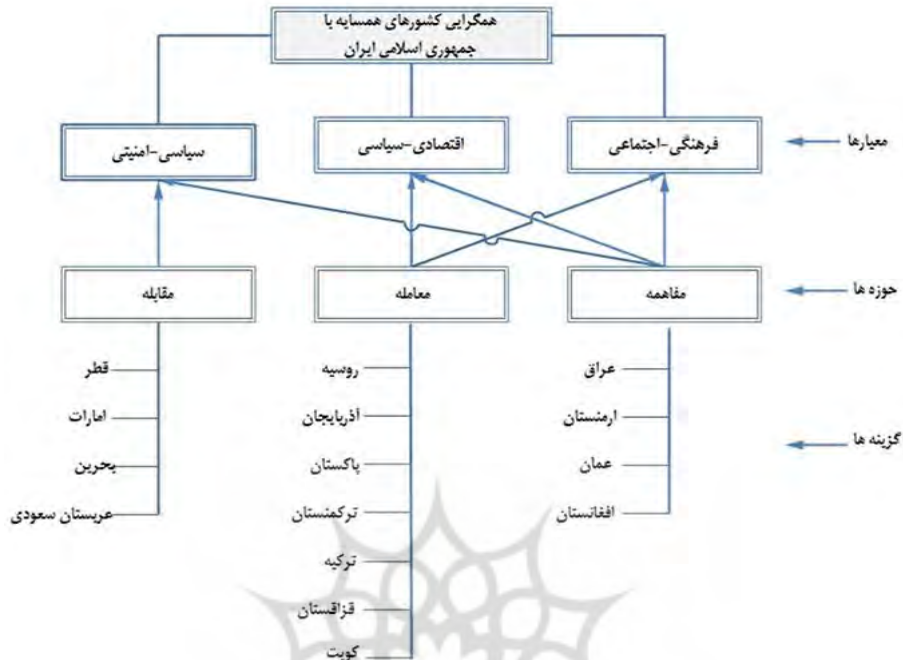
▪ **مسئله توزیع قدرت درون منطقه‌ای و راهکار ارتقای روابط در حوزه مقابله:** یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین مشکل در ارتباط ایران با این دسته از همسایگان، موضوع چگونگی توزیع قدرت درون منطقه‌ای است. در میان این همسایگان، بیشترین اختلاف در این زمینه با عربستان سعودی است. از معدود نقاط مثبت روابط دو کشور، بیانیه چین برای ازسرگیری روابط و امضای توافقنامه امنیتی در گذشته است. هرچند این دو موضوع نشان‌دهنده تمایل ایران و عربستان برای گسترش روابط است و حتی مسئولان سعودی در مقطع انعقاد توافقنامه امنیتی، از امارات متحده عربی خواستند تا در ارتباط با موضوع جزایر سه‌گانه، خویشتن‌داری کند (ظهرایی، ۱۳۹۶)، اما به نظر می‌رسد مانع اصلی در مسیر روابط دو کشور مربوط به مسائل دوجانبه نیست بلکه به رویکردهای منطقه‌ای دو کشور بازمی‌گردد. در مجموع همسایگان این حوزه نسبت به گسترش و بسط قدرت منطقه‌ای جمهوری اسلامی و ارتباط نزدیک جمهوری اسلامی با برخی جریان‌های همسو هراس دارند و این موضوع را باعث به خطر افتادن حاکمیت خود می‌دانند. برای حل این مشکل بایستی در ابتدا ایران قدرت خود را در منطقه در چارچوب اعتمادسازی به پیش براند. مرحله دوم اطمینان‌بخشی در این خصوص است که ایران برنامه‌ای برای تغییر رژیم در این کشورها ندارد چراکه حضور پادشاهی‌های نیم‌بند در این کشورها بهتر از روی کارآمدن دولت‌های مذهبی اهل سنت یا با گرایش‌های وهابی است مرحله سوم توزیع عادلانه قدرت در سطح منطقه‌ای است که موجب کاهش سطح تنش خواهد شد. مرحله چهارم دستیابی به قراردادهای امنیتی واقعی است که کشورهای این حوزه را از ایران‌هراسی برهاند.

جدول شماره ۸: توصیه‌های اختصاصی حوزه مقابله

ردیف	توصیه‌های سیاستی
۱	تمرکز روابط پیرامون امنیت منطقه‌ای و حوزه نفوذ
۲	تنش‌زایی در ارتباط با تصویرهای غیرواقعی و منفی موجود
۳	قوام قدرت منطقه‌ای ایران در بستر اعتمادسازی و توزیع عادلانه قدرت در منطقه

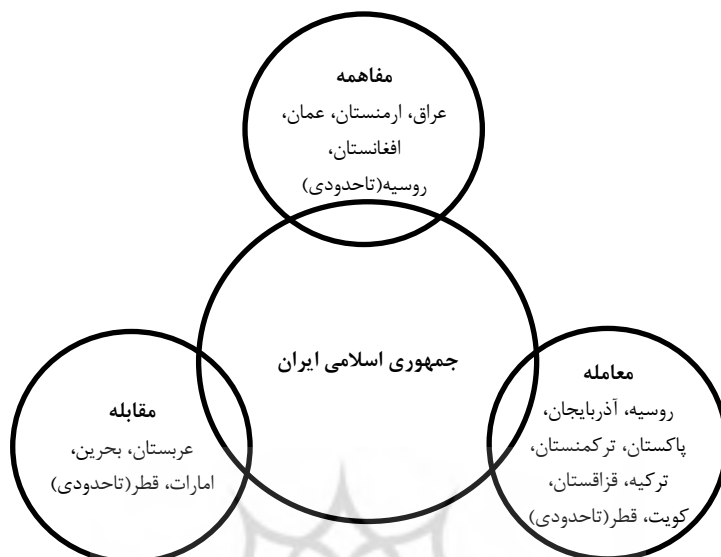
نتیجه‌گیری

اتخاذ سیاست مناسب همسایگی در منطقه‌ای که ایران در آن واقع شده است، اهمیت بیشتری نسبت به سایر مناطق جهان دارد چراکه در منطقه غرب آسیا شدت اختلافات بیش از آنکه هم‌گرایی را ترویج نماید، مسبب و زمینه‌ساز واگرایی شده است. وضعیتی که تا حد زیادی میان کشورهای منطقه غرب آسیا وجود دارد، بیانگر آن است که بسیاری از این کشورها تا رسیدن به یک تصویر مشترک منطقه‌ای، فاصله زیادی در پیش دارند. اما مرور تاریخ چند دهه اخیر وضعیت همسایگان ایران که با فروپاشی شوروی، شکست طالبان، سقوط رژیم بعث و در سال‌های اخیر با پدیده اجتماعی-سیاسی بیداری اسلامی همراه شده است، شرایط ویژه‌ای را برای ایران ایجاد نموده که در تاریخ چند سده اخیر ایران و منطقه بی‌نظیر محسوب می‌شود. در زمان اخیر تعداد قابل توجهی از مقامات و نخبگان کشورهایی چون عراق، افغانستان و تاجیکستان و حتی دورتر در سوریه و لبنان و یمن از دوستان ایران هستند. شورای همکاری خلیج فارس چندان یک دست و یک‌صدا نمانده و هر از چندی صداهاى مخالفت و اختلاف از آن به گوش می‌رسد. نگرانی از وقوع تروریسم - که عمده‌تأ اسلام‌گرایان سنی را شامل می‌شود - کشورهای آسیای میانه و قفقاز و حتی در جغرافیایی وسیع‌تر کشورهای عضو شانگهای را به چاره‌اندیشی واداشته که یکی از چاره‌های مهم آن راهبرد اندیشه‌های شیعی و ایرانی است. البته هم‌زمان قدرت منطقه‌ای ایران با دشمنی‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای همراه شده که برای خنثی‌سازی دشمنی یا کاهش آن بایستی هم‌سویی بیشتری میان کشورهای منطقه در قالب همکاری و سیاست مناسب همسایگی صورت پذیرد که خود این موضوع نیز مستلزم داشتن مدلی مناسب و بومی است. از این رو در این پژوهش تلاش شد تا ضمن معرفی مدلی بومی و متناسب با واقعیات منطقه و ظرفیت‌های ایران در ارتباط با همسایگان، توصیه‌های سیاستی نخبگان دانشگاهی و اجرایی نیز در این خصوص ارائه شود.

شکل شماره ۵: نمایش سلسله مراتبی الگوی سیاست همسایگی

در مدل پیشنهادی، کشورهای حوزه مفاهمه در قالب معیارهای فرهنگی-اجتماعی و ذیل رویکردهای هنجاری و ارتباطی، به عنوان سهل‌الوصول‌ترین گزینه‌های گسترش روابط دسته‌بندی شده‌اند. کشورهای حوزه معامله در قالب رویکردهای اقتصادی-سیاسی و عمدتاً در مجموعه نظریات کارکردگرایانه و لیبرالیستی و کشورهای حوزه مقابله در ذیل رویکردهای برآمده از مکاتب واقع‌گرایانه قرار گرفته‌اند. در این مدل تلاش شده تا حد زیادی کشورها در رتبه‌بندی سلسله‌مراتب تعامل نیز مشخص گردند. بر این اساس کشورهایی که به نسبت کشورهای دیگر در مراتب بالاتری در تصویر قرار گرفته‌اند، از رجحان و آمادگی بیشتری برای ارتقای روابط برخوردارند.

شکل شماره ۶: الگوی سیاست همسایگی به روش دایره‌های متداخل

در مدل سیاست همسایگی، کشورهای همسایه در تناسبی از عموم و خصوص من وجه در تعاریف علم منطق قرار گرفته‌اند. همانطور که در تصویر مشاهده می‌شود کشورهای حوزه مفاهمه بیشترین میزان ورود به حوزه همکاری و هم‌گرایی را داشته‌اند. کشورهای حوزه مقابله به نسبت دو حوزه دیگر کمترین میزان ورود را داشته‌اند.

منابع

- آقایخشی، علی (۱۳۶۳). *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران: نشر تندر.
- ابراهیمی فر، طاهره (۱۳۶۸). *الگوهای اعتمادسازی در منطقه خلیج فارس*، تهران: وزارت امور خارجه.
- اکبری، عابد و مهدی میرمحمدی (۱۴۰۰)، *سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران؛ بایسته‌ها و الزامات*، تهران: ابرار معاصر.
- حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۱)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی، چاپ دوم.
- حافظنیا، محمدرضا و سیدهادی زرقانی (۱۳۹۱)، *چالش‌های ژئوپلیتیکی همگرایی در جهان اسلام، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، دوره ۴۴، شماره ۲، صص ۱۵۴-۱۳۹.
- حسینی تقی‌آباد، سیدمهدی و شیوا علی‌زاده (۱۳۹۸)، *دیپلماسی عمومی و سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران در روابط با جمهوری آذربایجان؛ ظرفیت‌ها، موانع و راهکارها، جستارهای سیاسی معاصر*، دوره ۱۰، شماره ۴، پیاپی ۳۴، صص ۱-۲۴.
- حسینی، محمدتقی (۱۴۰۰)، *سیاست حسن همسایگی و ضرورت اعتمادسازی در خلیج فارس، سیاست خارجی*، دوره ۳۵، شماره ۳، صص ۴۸-۳۵.
- حق‌پناه، جعفر (۱۳۹۶/۲/۱۶)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: موسسه مطالعاتی اندیشه‌سازان نور*.
- خوشوقت، محمدحسین (۱۳۸۵)، *تجزیه و تحلیل تصمیم‌گیری در سیاست خارجی*، تهران: وزارت امور خارجه.
- شیرغلامی، خلیل (۱۴۰۰)، *سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران: مبانی اقتصادی، سیاست خارجی*، دوره ۳۵، شماره ۳، صص ۶۴-۴۹.
- طاهاپی، سیدجواد و سیدرضا موسوی‌نیا (۱۳۹۲)، *همسایگی؛ نظریه‌ای برای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های سیاست اسلامی*، دوره ۱، شماره ۴، صص ۱۶۵-۱۹۲.
- ظهاری، علی (۱۳۹۶/۲/۱۱)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: وزارت امور خارجه*.
- غرایاق زندی، داود (۱۳۹۶/۳/۲)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: مرکز مطالعات منطقه‌ای دانشگاه شهیدبهشتی*.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۹۰)، *روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها*، تهران: سمت.
- کاظمی، علی اصغر (۱۳۷۹)، *هفت ستون سیاست*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- گلچین، علی (۱۳۹۶/۱/۱۵)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: وزارت امور خارجه*.
- لونی، رابرت (۱۳۹۲)، *کتاب مرجع سیاست نفت، ترجمه علیرضا طیب*، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات ابرار معاصر.
- نصری، قدیر (۱۳۹۶/۱/۲۴)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: مرکز مطالعات خاورمیانه*.
- نورمحمدی، مرتضی (۱۳۹۶/۲/۲)، *مباحثه اختصاصی با نویسندگان، تهران: مؤسسه مطالعات ابرار معاصر*.
- هاشمی، محمدحسین (۱۳۷۸)، *گفتگو و همزیستی فرهنگی در خلیج فارس*، مجموعه مقالات نهمین همایش بین‌المللی خلیج فارس، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه.
- همایون الهی و زهره پوستین‌چی (۱۳۸۷)، *شکل‌بندی امنیت همیارانه در خلیج فارس، فصلنامه سیاست*، دوره ۳۸، شماره ۴، صص ۱۳۲-۱۱۳.

Plano, Jack C. & Roy Olton (1988), *The international relations dictionary*, Longman.

Diamond, Larry (2005), Building democracy after conflict, lessons from Iraq, *Journal of democracy*, Vo:16, no:1, January 2005, pp: 9-23.